

DOODNORMAAL

Indrukwekkend congres over verdriet en rouw bij leerlingen

Bijna was de grote congreszaal in het Beatrixgebouw van de in dikke mist gehulde Utrechtse Jaarbeurs op 17 januari jl. te klein om alle deelnemers aan het congres 'Doodnormaal: over verdriet en rouw bij leerlingen' een zitplaats te bieden. Ruim 1000 personen - onder wie onderwijsgeevenden, jeugdhulpverleners, werkers in de gezondheidszorg, pastores, ouders, uitvaartleiders en vele andere belangstellenden - hadden zich voor dit congres aangemeld. De belangstelling voor de workshops (met maar liefst 16 keuzemogelijkheden, waarbij diverse inleiders ingingen op verschillende aspecten die met het rouwproces van leerlingen te maken hebben) was overweldigend. Het congres werd georganiseerd door het KPC, mede tegen de achtergrond van een onderzoek naar het omgaan met verdriet en rouw in het onderwijs. In de plenaire ochtendsessie overhandigde drs. Riet Fiddelaers-Jaspers (KPC) aan staatssecretaris Netelenbos het eerste exemplaar van haar boek, dat de gelijknamige titel als die van het congres meekreeg: 'Doodnormaal? Verdriet en rouw bij leerlingen'.

Belangrijke taak voor de school

Soms ben ik bang dat/op weg naar het station/ik word verpletterd door een bus/en dat, na het ruimen van de resten,/de wereld gewoon doordraait/zonder mij. Met dit gedicht van scholiere Janneke Huizing, waarin de angst voor de dood en dat alles doorgaat zonder jou doorklinkt, begon staatssecretaris Netelenbos haar toespraak tot de congresleden. Netelenbos achtte het van groot belang dat de school naar een manier zoekt om om te gaan met dood, rouw en verdriet en ruimte te bieden voor de emotionele en sociale aspecten daarvan: de school is er immers niet alleen voor kennisoverdracht, maar vormt ook een leefgemeenschap waar je iets met elkaar te maken hebt. "Ik zie het als een belangrijk onderdeel van de pedagogische opdracht van de school dat er aandacht is voor dit soort zaken. Dat je als school aandacht besteedt aan de manier, waarop je met andere mensen omgaat, zeker als er sprake is van rouw en verdriet. Dat je het gesprek voert vanuit de visie die de school aanhangt. Zo'n levensvisie, zo'n wereldbeeld is bepalend voor de manier waarop dat gebeurt. Heel vaak zijn daar ook rituelen aan gekoppeld, passend bij de eigen identiteit. Elke school heeft hier haar eigen verantwoordelijkheid." De staatssecretaris sprak grote waardering uit voor het boek van Riet Fiddelaers-Jaspers en was van mening dat dit boek van grote waarde kon zijn voor het scheppen van een schoolklimaat waarin emoties rond verdriet en rouw een plaats kunnen krijgen, "niet als een handleiding die je stap voor stap moet doorlopen, wel als handreiking waar je je op kunt baseren."

Confrontatie met de dood verandert de ziel

Voorafgaand aan de toespraak van staatssecretaris Netelenbos tijdens de plenaire ochtendsessie, hield prof. dr. René Diekstra (RU Leiden) een inleiding over de ontwikkeling van het denken over de dood onder de titel *De opgroeiende dood*. "De confrontatie met de dood verandert de ziel", stelde Diekstra beeldend vast. Aan de hand van de verschillende ontwikkelingsstadia in het denken over de dood en de explosieve veranderingsprocessen welke zich in de puberteitsjaren van jongeren afspelen, schetste hij de belangrijkste risicofactoren die er de oorzaak van zijn waarom rouwprocessen bij jongeren kunnen vastlopen. "Pas goed op uw Stromboli", beëindigde hij zijn lezing, - daarbij doelend op het gevaar van een vulkaan, die pas onrust teweeg brengt wanneer deze te lang niets van zich heeft laten horen en de omwonenden uit voorzorgsmaatregelen gaten in de kratermond zijn gaan boren: "Ook voor rouwverwerking geldt, dat het belangrijk is dat innerlijke spanningen zich tijdig kunnen ontladen."

Verlies verwerken als arbeid

Ook de andere inleider, prof. dr. Manu Keirse (KU Leuven), stelde in een boeiende voordracht, dat het rouwverwerkingsproces een actief gebeuren moet zijn: letterlijk rouw-arbeid, rouw-taken. "Verlies verwerken staat gelijk aan arbeid verrichten, het geeft aan dat mensen iets kunnen doen, waarbij anderen - ook de school - kunnen helpen." Aan de hand van talloze sprekende voorbeelden hield Keirse de congresgangers een viertal rouwtaken voor: het aanvaarden van de realiteit van het verlies, de pijn van het verlies ervaren, aanpassing aan een omgeving zonder de overledene en opnieuw leren houden van het leven. "Pas als alle vier rouwtaken zijn vervuld, is het rouwproces voltooid. Onvoltooide rouwtaken kunnen de verdere groei en ontwikkeling van iemand verhinderen. Pas als je opnieuw kunt investeren in het leven en nieuwe relaties is de rouwarbeid voltooid", aldus Keirse.

Onderzoeksgegevens

Waarom zou je met leerlingen moeten praten over de dood? Moet je leerlingen wel confronteren met de schaduwzijde van het leven? Het antwoord van Riet Fiddelaers-Jaspers op deze vragen is onomwonden: ja! "Kinderen hebben er recht op niet buitengesloten te worden, Volwassenen willen hen vaak beschermen tegen pijn en verdriet. Kinderen daarentegen willen betrokken zijn, niet alleen bij feestvreugde, maar ook bij verdriet. De school kan kinderen daarbij wel degelijk begeleiden."

Riet Fiddelaers-Jaspers presenteerde tijdens het congres de gegevens van een onderzoek, dat werd uitgevoerd onder leerkrachten van ongeveer 100 basisscholen, 80 docenten en bijna 600 leerlingen uit alle schooltypes van het voortgezet onderwijs.

Op welke wijze krijgen kinderen en jongeren voor het eerst te maken met de dood? Hoe gaan ze daar mee om? Hoe gaan scholen en docenten om met het overlijden van collega's, leerlingen of familie van leerlingen? Uit de antwoorden op deze vragen werd duidelijk, dat ongeveer driekwart van de leerlingen voor ze naar het voortgezet onderwijs gaan met de dood in aanraking zijn geweest en een begrafenis of crematie hebben meegemaakt. Voor ruim de helft van deze leerlingen betrof dat de dood van (groot)ouders, voor bijna een kwart de dood van een ander familielid. Het is een misverstand te menen, dat leerlingen nooit over de dood nadenken: circa 85% van de leerlingen denkt daar namelijk wel degelijk over na, en bijna driekwart praat daar ook over, met ouders en vrienden; meisjes overigens opmerkelijk vaker dan jongens. De meeste leerlingen (75%) zouden willen, dat hen onmiddellijk de waarheid verteld werd als ze ongeneeslijk ziek zouden zijn.

Zo'n 60% van de docenten uit het voortgezet onderwijs blijkt de dood - hoe moeilijk ze dat dikwijls ook vinden - in de lessen aan de orde te stellen, als daar aanleiding toe is. Bij het overlijden van een leerling is ruim een derde met de hele klas en ook nog andere leerlingen naar de uitvaart geweest. De meeste docenten (70%) weten in grote lijnen wel hoe ze moeten handelen als een leerling overlijdt; en in beduidend meer gevallen dan in het basisonderwijs is er op school een draaiboek aanwezig (38%). Men vindt in het algemeen, dat de school een belangrijke taak heeft als een leerling overlijdt. Volgens vrijwel iedereen moet de school de klas informeren en opvangen, als intermediair optreden tussen de klas en de ouders, en contacten met de ouders onderhouden. Van de leerlingen zegt 36% dat op school nooit over de dood wordt gesproken, terwijl 64% van hen heeft meegemaakt dat een leraar en/of leerling van hun school is overleden.

Behoeftte aan informatie en handreikingen

Uit het onderzoek is overduidelijk gebleken, dat scholen grote behoefte hebben aan informatie en aan handreikingen bij het omgaan met verdriet en rouw. Leraren vragen niet alleen om voorbeelden van handelingsplannen en draaiboeken, maar ook om ondersteuning in het omgaan met verdriet. Daarom schreef Riet Fiddelaers-Jaspers het boek *Doodnormaal?*, waarin zij aan scholen niet alleen concrete handreikingen en praktische informatie geeft op welke wijze ruimte kan worden gegeven aan de verwerking van emoties rond rouw en verdriet, maar ook hoe scholen met behulp van een zorgvuldig opgesteld 'draaiboek' adequaat kunnen reageren en paniekreacties kunnen voorkomen. Haar boek *Doodnormaal?* is mede geschreven op basis van praktijkervaringen op een groot aantal scholen en laat aan de hand van talloze voorbeelden zien, hoe indringend zich rouw en verdriet op school manifesteren.

Als een schaduw...

Dood: doodnormaal op school? De overweldigende belangstelling voor dit congres heeft duidelijk gemaakt, dat omgaan met rouw en verdriet veel onderwijsmensen bezig houdt. Praten daarover valt niet iedereen gemakkelijk, zeker niet wanneer daarmee oude wonden worden opengereten of tere en gevoelige snaren worden geraakt; dat bleek in ieder geval tijdens het congres zelf, waar nogal eens een traan werd weggepinkt. "Want," zo zei een van de inleiders, Manu Keirse, "verdriet gaat als een schaduw met mensen mee; maar juist in de kilte van het verdriet kun je mensen leren over warmte en genegenheid voor elkaar. Dan worden tranen gedroogd: niet voor altijd, maar voor altijd weer."

OMGAAN MET VERDRIET EN ROUW - aanbod van het KPC -

Expertisecentrum

Vanaf begin februari is bij het KPC het Expertisecentrum leerlingbegeleiding operationeel, waarmee wordt voorzien in een landelijke vraagbaakfunctie; het thema *Verdriet en rouw bij leerlingen* zal gedurende de eerste maanden extra aandacht krijgen.

Themamap

De themamap *Dood en rouw* bevat een literatuurlijst met recent verschenen artikelen en berichten. Onderwerpen die aan de orde komen zijn onder andere: hoe verloopt het proces van rouwverwerking, hoe ga je om met overlijden of zelfdoding van kinderen, leraren, bekenden en familieleden? Prijs: f 25,00.

Boek

Het boek *Doodnormaal? Verdriet en rouw bij leerlingen* van Riet Fiddelaers-Jaspers wordt uitgegeven door Schoolpers/Educatieve Partners Nederland, Houten, 1996. ISBN 90-40200-34-3. Prijs: f 31,00.

Onderzoeksverslag

Het onderzoek *Verdriet op school* werd uitgevoerd door A. Ros en J. Visser (Team Onderzoek Plus). Dit onderzoeksverslag is te bestellen bij de afdeling Verkoop van het KPC (bestelnummer 5.000.53).

Training

Tweedaagse training voor mentoren, leerlingbegeleiders, coördinatoren en andere geïnteresseerden over omgaan met rouw en verdriet op school. Deze training kan op verzoek ook op locatie worden gegeven.

Ouderavonden

Ook veel ouders worstelen met het verdriet van hun kinderen. Een door het KPC georganiseerde ouderavond bestaat uit een uitwisseling van ervaringen en het stellen van vragen.

Lezingen, workshops, studiemiddagen

Op verzoek kan op school een activiteit opgezet worden rond het thema verdriet en rouw. Gedacht kan worden aan een lezing, een workshop, een studie(mid)dag, training voor de vertrouwensgroep, advisering bij het maken van een draaiboek of individuele ondersteuning.

Sleutels

In de eerste aanvulling op de methode *Sleutels* zijn lessen opgenomen die gebruikt kunnen worden bij het overlijden van een klasgenoot. Deze methode voor het voortgezet onderwijs is een uitgave van Schoolpers/Educatieve Partners Nederland in Houten.